ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 4.1

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 10.11.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Jo'rabek Cho'tmatov, t.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Mahliyo Botirova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 10.11.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Журабек Чутматов, д.и.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Махлиё Ботирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 10.11.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Jurabek Chutmatov, Doctor of Philosophy in History (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Makhliyo Botirova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

Solixo‘jayeva Havasxon Zokirjanovna
Professor Nosirjon Uluqov – Namangan onomastika maktabi asoschisi 7

XAKIMOVA MUHAYYO KARIMOVNA
O‘zbek tili abstrakt leksikasida zidlik munosabatlari 11

SHUKUROV AXAT AXMATOVICH
Sinonimlarning lingvostilistik xususiyatlari 16

TURDIMURODOV SIROJIDDIN ESHQOBILOVICH
Yashirin, yumshatilgan va bilvosita ifodalangan ma’nolar tahlili
(evfemik ibora va maqollar misolida) 20

KURBANAZAROVA NARGIS SHODIYEVNA
Tortuvli etnonimining etimologik tahlili 23

TURDIQULOV SHERZOD DUMINOVICH
Ziyoratgohlar etimonining lingvomadaniy kodlarda aks etishi: sangardak teotoponimi 26

AHMEDOV HAKIM YARASHEVICH
Doston frazeologiyasida mifologik qatlamning lisoniy ifodasi
(Surxondaryo turkum dostonlari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Badiiy so‘z san’atida dialogning ifodasi (Odil Yoqubov asarlari misolida) 32

ISOQOVA FERUZA SHAMSIDDIN QIZI
Kommunikatsiya, muloqot va diskurs: tushunchalarning farqlanishi va
diskursning kommunikativ maqomi 35

САЙДУЛЛАЕВА РАНО ИБАДОВНА
Проблема терминологической фиксации онимной периферии 38
(на материале русского и узбекского языков) 38

SULEYMANOVA NILUFAR KAMILOVNA,
TUKHTABAYEVA NILUFAR UKTAMJONOVNA
A token-level audit of acoustic measurements in british english vowel reduction 42

QULBULOV SHERQUZI TOSHTEMIROVICH
O‘zbek adabiy tilida nutq uslublari: funksional xususiyatlar va qo‘llanish mezonlari 45

TOJIYEVA DILDORA KOMILJON QIZI
Muammoli maqolada faktlardan foydalanish tartibi 50

ZAYNIDDINOVA ROZIYA SAIDAKBAROVNA
Nato harbiy terminologiyasining shakllanishi: institutsional va me’yoriy model 54

NURMATOVA DURDONA SHUXRAT QIZI
Ingliz va o‘zbek tillarida frazeologik birliklar baho ma’nosining nutqiy aktlarda voqelanishi 57

МУНДАРИЖА

ISLOMOVA BARNO XABIBULLA QIZI
O‘zbek tilida morfologik noaniqlik turlari: tasnif va avtomatik tahlildagi o‘rni 62

HAMROYEV SARDOR AKMALJON O‘G‘LI
Badiiy matnda makon deyksisini o‘rganishning
lingvopragmatik va diskursiv yondashuvlari 67

QURBONOVA MARJONA ERKINJON QIZI
Said Ahmadning «Ufq» trilogiyasida qo‘llangan antroponimlarning
lingvokulturologik talqini....71

ADABIYOTSHUNOSLIK

ALIMOV PARDA,
TOSHPO‘LATOV ZAYNIDDIN IBODULLO O‘G‘LI
Shafoat Rahmatulla Termiziyning ijodiy yo‘li....75

OCHILOVA OZODA BAXTIYOROVNA
Syujet yaxlitligida «davr, shaxs, muallif» uchligi sintezi....80

OBIDJONOVA MA’SUMA
O‘zbek va ingliz ilmiy fantastikasida kelajak motivining badiiy-poetik xususiyatlari....84

PARDAYEVA DILFUZA RAIMOVNA
Insider and outsider perspectives: the earliest literary models of amir timur
in uzbek and russian traditions (oral epic and medieval written sources) 87

ABDUNAZAROV O‘TKIR SAYDULLAYEVICH
A.Oripovning «Jannatga yo‘l» dostonida inson va jamiyat ziddiyatining badiiy talqini 92

ABDULLAYEVA NILUFAR IBRAGIM QIZI
Avhadiy Marog‘iy va Yusuf Amiriy «Dahnoma»larida
o‘n noma janrining poetik transformatsiyasi 95

XURRAMOVA TO‘LG‘ANOY MUZAFFAROVNA
Hakim Termiziy asarlarining adabiyotshunoslik talqini:
janr, timsol va axloqiy-didaktik an’ana masalalari....99

TA’LIM

ДЖУМАНАЗАРОВА ЗИЛОЛА ОБИДЖОНОВНА
Цифровые и интерактивные технологии в содержании
методической подготовки будущих учителей русского языка 104

МИРЗАЕВА ШАХЛО РИЗАЕВНА,
РУЗИЕВА МУШТАРИ ХУСНИДДИН КИЗИ
Эффективность развития русской диалогической речи студентов национальных групп....109

ТУРГУНОВА САЙЕРА АХМАДЖАНОВНА
Проблемное обучение в преподавании специальных филологических дисциплин 112

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 10
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

SYUJET YAXLITLIGIDA «DAVR, SHAXS, MUALLIF» UCHLIGI SINTEZI

Ochilova Ozoda Baxtiyorovna,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti dotsenti v.b., filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Adabiyot nazariyasidan ma'lumki, badiiy asardagi voqealar tizmasi, asosiy mazmun yig'indisi syujet hisoblanadi. «Syujet badiiy asarda tasvirlangan odamlarning o'zaro aloqalari, ular orasidagi qarama-qarshiliklar, bir-birlarini yoqtirish yoki yoqtirmasliklari, umuman, kishilar orasidagi munosabatlar, u yoki bu xarakterning, tipning tarixi, o'sishi, tashkil topib borishidir»[1]. Shu bois ham har bir ijodkorning syujet qurilishi va obrazlar tizimini yaratishdagi badiiy mahoratini o'rganish va tadqiq qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, syujetlilik asardagi estetik mohiyatning asosiy shartidir. Badiiy asar syujeti ichki tugallikka ega bo'lganida, ya'ni tasvirlanayotgan voqea-hodisalar kitobxon diqqatini o'ziga tortib, har bir timsol, detal, obrazlar tizimi tabiiy bir-biriga bog'lanib, har bir unsur haqida chuqur mushohadaga tortsagina, o'z zimmasiga yuklangan vazifani ado eta oladi. Mahoratli yozuvchilar yaratgan badiiy asarlarning syujeti yuksak g'oyalarga, adabiy-estetik, ijtimoiy-tarixiy mazmunga ega bo'ladi. Syujetni asardagi obrazlar tizimi harakatga keltiradi. Badiiy obrazlar konkret, hayotiy, jonli va tabiiy yaratilgandagina kitobxon qalbiga abadiy muhrlanib qoladi. Shu ma'noda biz tahlilga tortgan qissalar ham o'ziga xos syujet tizimiga egaki, bu yozuvchilarning individual uslubi va badiiy iqtidori bilan bog'liqdir. X.Davronning «Shahidlar shohi», O.Matjonning «Dravaxonim» qissalari syujeti tarixiy fakt va voqelik bilan badiiy to'qima asosiga qurilgan. Darhaqiqat, tarixiy faktlar va real hodisalar yozuvchilar uchun katta imkoniyatlar beradi. Lekin hamma gap ularni muayyan maqsadni ifodalash yo'lida to'g'ri saralay bilish, teran baholash va yuksak badiiy shaklda talqin eta olishdadir.

X.Davronning «Shahidlar shohi» qissasida bevosita Najmiddin Kubro hayoti, uning yetuk tariqati, avliyoligi, komilligi va vatanparvar sifatidagi badiiy

[1] Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. "O'qituvchi" nashriyoti. – Toshkent. 2005. – B.108.

siymosi gavdalantirilgan. Bu o‘rinda o‘rta epik tur janri bo‘lgan qissa xususiyatlari haqida V.G.Belinskiy yozadi: «Qissa shakli istagan narsangizning hammasini – urf-odatlarga bag‘ishlangan odmigina ocherkni ham, inson va jamiyatga qaratilgan achchiq zaharhanda istehzoni ham, ko‘ngil xilvatgohidagi yurak sirlarini ham, otashin ehtiroslarning shafqatsiz o‘yinini ham sig‘dira oladi»[1]. Ushbu qissada bu motivlarning muayyan darajada ifodasi mavjud bo‘lsa ham, «inson va jamiyatga qaratilgan»i asosiy o‘rinda turadi va qissaning tarixiy xarakterini aks ettiradi. Tarixiy qissada esa odatda, muhim, olamshumul voqealar yoxud buyuk tarixiy shaxslar hayoti bosh tasvir obyekti qilib olinadi. Shu jihatdan o‘rta asrlar ma’naviy hayotida o‘chmas iz qoldirgan ulug‘ tarixiy siymo, kubraviya tariqatining namoyandasi, Shayx Najmiddin Kubro faoliyatini badiiy talqini qissaning g‘oyaviy-badiiy mundarijasi mohiyatini belgilaydi.

Mazkur qissa kompozitsiyasi ana shu mohiyatni ifodalashga qaratilgan bo‘lib, quyidagicha qismlarga ega:

1) muqaddima va xotima;

2) ikki bobdan iborat o‘zak syujet yo‘nalishi;

3) mustaqil rivoyatlar, Qur’oni Karim oyatlari va hadislarlardan parchalar, tasavvuf haqidagi kitoblardan olingan ko‘chirmalar.

Qissaning yaxlit tarkibini shakllantiruvchi bu qismlarga xos mushtarak xususiyat – ulardan har birining Shayx Najmiddin Kubro siymosi talqiniga bevosita aloqadorligidir. Shu bilan birga ular o‘ziga xos shakliy-uslubiy funksiya tashiydi. Jumladan, kompozitsion qoliplash usuli orqali boshdan oyoq davom etuvchi o‘zak syujet voqealari vaqtincha to‘xtatilib, o‘rtada tasavvuf ta’limoti haqida fikrlar, bayon etiladi.

Ma’lumki, valiylar karomat va bashorat sifatlarini mukammal egallagan donishmandlar bo‘lganlar. Bu xislatlarning ibratli namunalari o‘rta asrlar Sharq tasavvuf ta’limotining yirik namoyandalari Shayx Najmiddin Kubro (1145-1221) va Pahlavon Mahmud (1247-1326) qarashlarida yorqin aks etgan. So‘fiylik ilmidagi javonmardlik yo‘lining bu ikki daho vakillarining hayoti, faoliyati va dunyoqarashidagi mushtarak va o‘ziga xos jihatlar haqida turli manbalar-manoqib, tazkira, tarixiy-diniy va boshqa kitoblarda ko‘plab ma’lumotlar mavjud. Bu haqda A.Qayumov, O.Usmonov, N.Komilov, I.Haqqulov, E.Ochilov, M.Abdulhakimov va boshqalar jiddiy tadqiqotlar yaratganlar. Lekin ularning asosiy qismi turli zamonga mansub xotiraviy, badiiy va ilmiy asarlarda qayd etilgan.Ulardan biri Shayx Najmiddin Kubroning Pahlavon Mahmud haqidagi bashoratiga dahldor bo‘lib, alohida qiziqish uyg‘otadi. Bu xususiyat taniqli adabiyotshunos N.Komilovning quyidagi fikrlari bilan bog‘liqdir: «Shayx karomatlarining turi ko‘p: chunonchi: *quvvai nazar, quvvai nafas, quvvai dil* orqali odamlarga ta’sir etish, voqealarni oldindan tushda ko‘rish yoki o‘ngda ham bo‘lajak ishlarni oldindan sezish, ruhan olamlarni sayr qilib qaytish va hakazo».[2] Karomat va bashorat xislatlarini umumlashtiruvchi ushbu e’tiroflarning har biri Kubro umrining barcha bosqichida o‘z aksini topgan, ayni davr, kelajak hamda safdosh va shogirdlari taqdiri xususidagi qarashlarida ro‘yobga chiqqan. Bu jihatdan Pahlavon Mahmud to‘g‘risidagi bashoratlarda qayd etilgan quvvai iste’dodlar ifodasi namoyon bo‘ladi.

Pahlavon Mahmud nomi zikr etilgan muhim manbalardan biri – Ollohyor ibn Xudoyberdi Mahzunning «Riyoz ul-zokirin» tazkirasida bunday deyilgan: «Shayx Najmiddin Kubro Xivakdan Ko‘hna Urganchga borg‘onlaridan so‘ng Chingizning Xorazmga bosqini arafasida ahli Xivaq: «Pirim, bizlarni besar (boshsiz, rahnamosiz) qilib ketdingiz» – deb ko‘p betoqat bo‘lg‘onlaridan so‘ng «Sizlarga bir ulug‘ pir yuborurmiz», – deb va’da qilib erkanlar». U vajhdin Piryor baqqol degan o‘zlarining bir xalifalarini Xivaqg‘a yuborib, mehribon bo‘lg‘on erkanlar. «Bor, sen Xivaqg‘a - ahli Xivaqni zalolat bodiyasidan hidoyat nihoyasiga dalolat qilg‘il. Sening ahliyang, ya’ni xotuningning qornida bir janiyn bordur, ul xud bizning nafas o‘g‘limizdur. Xorazm diyorining xullai ahdi oning zimmai iqtidoridadur. Ul pisar (o‘g‘il) bizning nafas o‘g‘limizdur. Oning oti Mahmuddur. Ul farzand ziyoda baquvvat pahlavon bo‘lur. Ul vajhdin ko‘p kishi aning otini bilmay «Pahlavon ota derlar» deb yuborib erkanlar».[3]

Ushbu parchaning mazmunida ikkita yo‘nalish ko‘zga tashlanadi. Birinchisi, Mahmudning otasi Pakkayor, ikkinchisi, uning o‘zi haqidadir. Pahlavon padari ta’rifidagi fikr «quvvai nazar»ga asoslangan bo‘lib, Shayx karomatiga misoldir. Shayxning bu lavhadagi nutqi ikki nuqtaga – Xivaq ahli va Pakkayorga qaratilgan bo‘lib, birinchisi va’da, ikkinchisi xalifaga buyruq ohangida aks etgan. Muhimi shundaki, ustozning o‘z shogirdini «ulug‘ bir pir» deb atashida ham ilohiy ma’no bo‘lib, Mahmudning azizlar sulolasiga mansubligiga ishoradir. Shuningdek, Shayxning Pakkayorni Xivaqga rahnamolikka loyiq ko‘rishi, cho‘l-sahro (bodiya) bag‘rida qiynalayotgan shaharni nokas-u zalolatdan saqlab, hidoyat yo‘li sari boshlashiga da’vat etishi ham valitarosh qalbidagi xaloskorlik, karomat ifodasidir.

Yuqoridagi fikrlar ustoz nutqining ikkinchi qismi –

[1] Белинский В.Г. Адабий орзулар. Мақолалар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1977. – Б. 219.

[2] Комилов Н. Нажмиддин Кубро. Рисола. – Тошкент. А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1995. – Б.25.

[3] Маҳмудов Ж. Паҳлавон Маҳмуд ҳаёти ва адабий меросининг матний таҳлили. Филол. фанл. номз. дисс. автореферати. – Т. 2006. – Б.11.

tug‘ilajak farzand haqidagi karomat-u bashoratlarning qorishiq shakldagi bayonida yanada kengayadi va rivojlantiriladi. Bu qismda «quvvai nafas» va o‘ngda bo‘lajak voqealarni oldindan sezish qobiliyatlari bilan tasdiqlanuvchi namunalar yetakchilik qiladi va talqinlarni umumiy xulosa sifatida yaxlitlashtiradi.

Shuni ta’kidlash kerakki, ayol vujudidagi farzand mavjudligining ayon bo‘lishi botiniy iqtidor bilan o‘g‘ilning hayratomuz g‘aroyib sifatlar sohibi bo‘lib yetishishi xususidagi ishonch zohiriy bilimning o‘zaro aloqasi va uzviyligini oydinlashtiradi. Bu jarayonda «ul (Mahmud) bizning nafas o‘g‘limizdur» jumlasining takrori alohida ijtimoiy-ilohiy ma’no kasb etadi va unda ikki niyat bir-birini to‘ldiradi va bir butun tasavvur hosil qiladi: birinchisi, «janiyn (go‘dak)» Xorazmni marjon ipi kabi birlashtiruvchi va harakatga keltiruvchi kuch sifatida (zimmai iqtidori) namoyon bo‘lishi nazarda tutilsa, ikkinchisi, «nafas o‘g‘il» tushunchasida uning haq yo‘li va ilohiyat ta’limotiga kirishiga havola nazarda tutilgan. Bundan tashqari, o‘g‘il nomi uning pahlavonligi va «ota» so‘zining qo‘shib aytilishi bo‘lajak real olam voqealarini ruhan sezish, his qilishning g‘oyibiy in’ikosidir. O‘g‘ilning oti Mahmud bo‘lib, ziyoda baquvvat pahlavon bo‘lishi, ko‘p kishi uning otini bilmay «Pahlavon ota» deyishlari xususidagi bashoratlarining isboti og‘zaki va yozma ma’lumotlarda qayd etilgan. Alisher Navoiy ham bu jihatga e’tibor berib, «laqabi mashhur Puryorga ba’zan Pakkayor» debdurlar»[1],-deb yozadiki, bu o‘rinda Mahmudga nisbatan Piryorvaliy, Fanoiy, Qitoliy, Begyor laqablarining qo‘llanib kelishi yuqoridagi fikrning isbotidir.

Shunisi xarakterliki, Mahmud «bizning o‘g‘limizdir» iborasining tagma’nosi uning Kubro yo‘liga kirganini anglatadi. Tabiiyki, bu yo‘l «futuvvat» – mardlik, sahovat maqomi ekani tarixdan ma’lum. Bu haqda Jomiyning «Nafahotu-l-uns», Navoiyning «Nasoyimu-l-muhabbat» tazkiralari va boshqa turli davrlarga mansub manbalarda yetarli ma’lumotlar keltirilgan.

Mahzunning ushbu tazkirasidagi fikrlar talqinida yana bir muhim jihat diqqatni tortadi. Bu – Kubro nutqi bilan bog‘liq zamon va makon munosabati, ya’ni badiiy «xronotop» (M. Baxtin iborasi) masalasidir. Ma’lumki, Kubro va Pahlavon Mahmud yashagan davrni bir asr vaqt ajratib turadi. Chunonchi, Pahlavon Shayx vafotidan 26 yil keyin tug‘ilib, yana 56 yil umr ko‘rdi. Bu oraliqdagi vaqt xususiyatlari ayni va bo‘lg‘usi zamon hamda makon bilan muayyan darajada tutashadi, umumiy kontekstda esa har birining miqyos va voqe bo‘lishi ham aks etadi.

Bunda xronotop hodisasi tarixiylik konsepsiyasi asosida yuzaga chiqadi. Jumladan, Kubroning Xevaq ahli bilan uchrashuvi aks etgan epik lavhadagi monologik nutqi mazmuni real makon va zamon namunasi bo‘lsa, Mahmud shaxsiyati haqidagi bashoratlarida zamon umumiy tarzda bo‘lib, sarhadsiz va keng qamrovlidir.

Manbalarning guvohlik berishicha, Kubro fojeasidan keyin ham u asoslagan tariqat islom ma’naviy olamida, ilohiy-falsafiy qarashlar takomilida faol davom etdi, o‘tmish tajribalarida teran va adolatli munosabatga tayandi. Bu jarayonda tariqat mohiyatini tashkil etuvchi Haqqa intilish, inson komilligi, sha’ni va qadrini ulug‘lash, vatanparvarlik, ezgulikni targ‘ib qilish g‘oyalari Shayx izdoshlari tomonidan bardavom ado qilindi, yanada boyitildi. Xususan, Pahlavon Mahmud amaliy faoliyati, ijodi va falsafiy-ma’naviy aqidalari alohida bosqich sifatida shakllandi. Bu bosqichdagi uzviylikning bir qismi ustoz va shogird she’rlaridagi mushtarak ma’no va ohanglar uyg‘unligida ko‘rinadi. Bu uyg‘unlikning bir qirrasi an’anaviy ishq mavzusining mardlik, oshiq sobitligi va nafsni jilovlash motivlari bilan kengayganligida aks etadi. Jumladan, Pahlavon Mahmud Kubroning «Oshiq kishining ko‘ngli to‘la dard bo‘lg‘ay, el dardi bilan mard yana ham mard bo‘lg‘ay» degan purma’no ruboyisining yana bir jihatini kashf etadi:

Nafsingni tiyib, sen unga shoh bo‘l, mardsan,
Kimsasi yo‘qlarga panoh bo‘l, mardsan.
Nomardlar oyoqosti qilar miskinni,
Miskin va g‘aribga poyigoh bo‘l, mardsan.[2]

Tabiiyki, Najmiddin Kubro haqidagi mulohazalar beixtiyor Pahlavon Mahmudga borib taqaladi va bu daho juftlik qarashlaridagi ulug‘vorlik, donishlik ko‘nglimizdan kechadi. Bu xususiyat, ayniqsa, ustoz-shogird siymosida aks etgan og‘zaki va yozma asarlarda bo‘rtib turadi. Bu asarlarning ilk zamini asosan rivoyat bo‘lib, shu omil unsurlari tarixiy fakt, hodisa va badiiy to‘qima sintezi sifatida to‘qqiz asrdan buyon adabiyotimizdan joy olib kelmoqda.

Hozirgi zamonaviy nasriy asarlar, jumladan, qissalar ham xalq ijodi nasrining an’anaviy namunalari bilan ichki mantiqiy bog‘liqlikka ega. Chunonchi, ular qatlarida o‘tmishga mansub bir unsur, ifoda, tasvir va obrazning bo‘lishi turli miqyos va darajada, real voqelikning rivoyatda yorqin, hayotiy uydirma (xayoliy uydirma emas!) bilan aks ettirilishi ana shu aloqadorlikning ifodasidir. Bu jarayonda, tabiiyki, ijodkor iste’dodi, mayli, uslubiy individualligi asosiy omil bo‘lib, an’anaviylik bilan novatorlikni, obyektning yangicha talqin, yondashuv bilan takomillashtirishga erishadi.

[1] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 17 жилд. Насойим ул-муҳаббат. – Тошкент. Фан. 2001. – Б.300.

[2] Паҳлавон Маҳмуд. Ким агар озоддур. Рубоийлар. М. Абдулҳаким таржимаси. – Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.1992. – Б.8.

Ikkinchidan, qissa yaxlit evolyutsiyasida xalq nasri janrlaridan quyidagi jihatlar bilan farqlanadi:

1) ertak, afsona, rivoyatda syujet asosini deyarli To‘rabekaxonimning suv uchun kurashi motivi tashkil etsa, qissada epik tizim ancha ko‘lamdorroqdir;

2) folklor namunalarida lokal variantlashuv faol bo‘lib, qahramonning yakka o‘zi jangda dushmanni mag‘lub etishi arxaik eposga xos xususiyatdir. Qissada esa bu holat jamoa kurashi shaklida namoyon bo‘ladi. (To‘rabekaxonim va Doston boshliq qizlar jasorati);

3) qissada xalq nasri asarlariga nisbatan tarixiy shaxslar, ma’lumotlar va realistik lavhalar miqyosli bo‘lib, umumiy talqinda moziy va hozirgi davr aloqadorligi masalalariga subyektiv munosabat ham zuhur etilgan.

Bu xususiyatlar qissa mazmun-mundarijasidagi og‘zaki va yozma evrilishlardan guvohlik bo‘lib, muallif ular mohiyati, mezonlarini yaxshi anglagan. Qissada XIV asr boshlaridagi Oltin O‘rda, uning xoni O‘zbekxon, ustoz No‘moniddin Xorazmiy, Xorazm hukmdori Qutlug‘ Temur haqida muxtasar ma’lumotlar berilib, ular asosiy voqealar va bosh qahramon To‘rabekaxonim sarguzashtlarining boshlanmasi, zamin sifatida izohlanadi. Malika tasvirida esa u «nuktadon, ma’rifatli ayol bo‘lib, gohi otda, gohi piyoda, goh oddiygina gilam to‘shamcha yoyilgan aravada shahar aylanardi, g‘oyat sipo, kamtarin, yuragi-dili bezovta, lekin ko‘rinmas tug‘yonli, boshqa «saroyxonimlar»dan farqi – boshlagan yumushlarining og‘iri oddiy xalq boshiga tushmasligi»[1] – deydi. Bu jihatdan uning P.Qodirovning «Ona lochin vidosi» romanidagi bosh qahramon Gavharshodbegim bilan muayyan mushtarakligi mavjudligini esga soladi.

Tabiiyki, asar syujeti, obraz tizimida ushbu xarakter qirralari tasvirida asosiy o‘rin tutadi va har bir personaj zimmasiga muayyan estetik yuk yuklaydi. Bu hol turli kasb, yosh va e’tiqodli kishilar siymosida aks etadi. Yana bir o‘ziga xoslik shundaki, obrazlar safiga Shayx Najmiddin Kubro va Pahlavon Mahmud ham qo‘shildi va tarixiylik konsepsiyasining qamrovi kengaydi. Bu ikki donishmand shaxslarning badiiy talqini syujet to‘qimasiga tabiiy singib, asosiy mundarija, xususan, To‘rabekaxonim sarguzashtlari tasvirida muhim halqalardan biriga aylandi. Natijada ular talqinining har bir lavha va harakati bosh qahramon bilan uzviy bog‘liq doirada aks ettiriladi. Ammo biz asarni kompleks tarzda emas, tadqiqotimiz maqsadiga ko‘ra, asosan, Kubro obrazi tasvirlangan o‘rinlarga va qissada asosiy o‘rinlarda tasvirlangan Pahlavon Mahmud obrazlarining badiiy tahliliga doir fikrlar bilan cheklanamiz.

Avvalo syujet to‘qimasida ikkala pir – ustozlar turlicha talqinda namoyon bo‘lishadi. Bu – ularning asardagi o‘rni, estetik funksiyasining o‘ziga xosligi natijasi bo‘lib, muallif idealiga muvofiq keladi. Chunonchi, asar hajmi ancha salmoqli – 17 bobning 6 tasida Shayx Najmiddin Kubro, 9 tasida Pahlavon Mahmudning turfa holatdagi faoliyatlari hikoya qilinadi. Voqealar bayoniga ko‘ra Kubro epizodik, Pahlavon Mahmud asosiy obrazlardan biri.

Syujet qurilmasi tarixiy asarlar an’anasiga asoslangan: o‘tmishda yashagan kishilar hayoti va yuz bergan voqealar yoki joriy hodisalar haqida hikoya qilinadi. Nisbatan turg‘un bu shaklda syujetning ikki qatlamini ko‘ramiz: 1) real – joriy qatlam; 2) xotira – eslash qatlami. Birinchisida muallif yoxud personaj nutqida ayni vaqtdagi hikoyalar aytilsa, ikkinchisida moziyga tegishli ma’lumotlar, xarakter va lavhalar xotira – eslash orqali ifodalanadi. Muhimi shundaki, xotira qatlamdagi esga olingan fakt va ta’rif mohiyatan biron jihati bilan real qatlamdagi syujet uzvlariga bog‘langan, ularni ifodalagan yoki to‘ldirgan bo‘ladi.

Xulosa shuki, O‘zbekiston xalq shoiri Omon Matjonning «Dravaxonim» qissasi so‘nggi davrda tarixiy mavzuda yaratilgan sara asarlardan biri bo‘lib, unda Najmiddin Kubro vafotidan keyingi davr, avliyo qo‘nimgohini tiklash yo‘lida jonbozlik ko‘rsatgan Pahlavon Mahmud faoliyatining me’mor, mirob, dono maslahatchi va tabiblik kabi yangi qirralari yoritilgan. Bu esa donishmand, shoir va tengsiz polvon haqidagi mavjud bilimlarimizni yanada mustahkamlash va boyitishga xizmat qiladi. Mard va oqila ayol malika To‘rabekaxonim obrazi zamondoshlar qalbida g‘urur tuyg‘ularini tarbiyalashga xizmat qiladi. Undagi xalqchil g‘oyalar zamondoshimiz uchun boqiy ma’naviy qadriyat ekanligi bilan ahamiyatlidir.

Rezyume. Maqolada X. Davronning «Shahidlar shohi» va O.Matjonning «Dravaxonim» qissalarining syujet-kompozitsion xususiyatlari tahlil qilingan. Najmiddin Kubro, Pahlavon Mahmud va To‘rabekaxonim obrazlarining badiiy talqini yoritilgan. Asarlarda tarixiy faktlar, rivoyatlar va badiiy to‘qimaning uyg‘unligi ochib berilgan. Shuningdek, qahramonlar faoliyatida aks etgan vatanparvarlik, mardlik, insonparvarlik va ma’naviy komillik g‘oyalari tahlil etilgan.

[1] Омон Матжон.Дийдор азиз. Тўплам. – Тошкент: “Noshir”, 2011. – Б.95

Resume. The article analyzes the plot and compositional features of novellas «Shahidlar shohi» by Kh. Davron and «Dravakhonim» by O.Matjon. It examines the artistic portrayal of the figures Najmiddin Kubro, Pahlavon Mahmud, and Turabekakhanim, highlighting the harmonious blend of historical facts, legends, and artistic fiction within the works. Furthermore, the article analyzes the ideals of patriotism, courage, humanism, and spiritual perfection reflected in the actions of the characters.

Резюме. *В статье анализируются сюжетно-композиционные особенности повестей Х.Давро-на «Шахидлар шохи» и О.Матжона «Дравахоним». Рассматривается художественное воплощение образов Наджмиддина Кубро, Пахлавона Махмуда и Турабека-ханум, при этом подчеркивается гар-моничное сочетание исторических фактов, легенд и художественного вымысла в данных произве-дениях. Кроме того, в статье анализируются идеалы патриотизма, мужества, гуманизма и духов-ного совершенства, отраженные в поступках персонажей.*